

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Tamási Balázs

**Jeremiás és Báruk hagyományai a Második Szentély
korában:**

Prófécia és történelemszemlélet

Témavezető: Prof. Dr. Fröhlich Ida

Tanszékvezető egyetemi tanár, MTA doktora (DSc)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet - és

Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eszmetörténeti Műhely

Budapest, 2014

I. A kutatás előzményei, a disszertáció célkitűzései

A disszertációm alapvető célkitűzése, hogy bemutassam, miként jöttek létre és hatottak egymásra Jeremiás és Báruk szentírási és nem-szentírási hagyományai a Második Szentély korában, különös tekintettel a korabeli prófécia és történelemszemlélet kérdéskörére. A releváns héber, görög és szír nyelvű források alapján, amelyek továbbhagyományozását a korai zsidó és keresztény köröknek tulajdoníthatjuk, amellet érvelek, hogy a két szentírási alak, előbb Jeremiás próféta, később pedig Báruk, az írrok tekintélye növekszik meg e korszakban. A kérdés felvetődik, hogy vajon mivel magyarázható ez az eszmetörténeti jelenség? A jelenség egyszerűbb olvasata a szentírási Jeremiásnak, mint prófétának tulajdonítható paradigmaticus szerepkör, amelyet Jeremiás könyvének szerkesztői formáltak a perzsa- és hellénisztikus korban. A részletesebb magyarázat a rendelkezésre álló források elemzésével adható meg, mivel a téma átfogó tanulmányozása mindeddig nem történt meg a kutatásban. Szilárd meggyőződésem, hogy új eredmények születnek a qumráni Jeremiás apokrifon C, a Báruk nevében írt művek (1Báruk 2 Báruk, Paralipomena Jeremiu), a 2 Mak. 2 és 15 részleteinek elemzésével és más olyan hagyományoknak a gondos tanulmányozása révén, amelyek szétszóródva maradtak fenn a kapcsolódó rabbinikus és korai keresztény forrásokban. Máig vita tárgyát képezi a kutatás számára, hogy mi a prófécia fogalma ebben a korszakban és, hogy prófécianak tekinthetjük-e a klasszikus bibliai prófétákon kívül ismert többi kinyilatkoztatást is? A forrásokból arra következtethetünk, hogy a prófécia értelmezésében is többféle eszme létezett, továbbá a prófécia kora nem ért véget a fogság korára leírtak vélt prófétai könyvekkel. Ennek irodalmi megnyilvánulásai: a prófétai könyvek későbbi, perzsa -, esetleg hellénisztikus

korban is folyó redakciója, továbbá a Második Szentély korabeli látomásszövegek, az újraírt szentírási prófétai szövegek, valamint más autentikusnak tekintett különböző szentírás-magyarázatok.

A disszertáció címében szereplő történelemszemlélet kifejezés, a Jeremiás- és Báruk hagyományokkal kapcsolatban követett további kutatási szempontra utal. Ez alatt azt a szemléletmódot értjük, ahogyan a szövegek szerzői a történelmet látták. A korabeli szerzők érdeklődése nem a történelem eseményeinek apró részleteire és azok lejegyzésére irányult, hanem inkább az események már korábban kinyilatkoztatott okait és végkimenetelét kutatták.

A Jeremiás és Báruk alakjához kapcsolódó szövegek közül külön figyelmet szentelek a héberül fennmaradt qumráni Jeremiás apokrifonnak és a szír fordításban ismert Báruk második könyvének (2Báruk), mivel az említett művekkel kapcsolatos kutatások – többek között D. Dimant,¹ G. Brooke,² M. Brady,³ C. Berner,⁴ C. Werman,⁵ H. Eshel,⁶ M. Henze,⁷ L. Doering⁸ és K.

¹ Dimant, Devorah, „Pseudo-Ezekiel and the Apocryphon of Jeremiah C in Perspective”, in: *Revue de Qumran* 25/1 (2011), 17–39; Dimant, Devorah (szerk. és ford.): *Qumran Cave 4, XXI: Parabiblical Texts, Part 4: Pseudo-Prophetic Texts (DJD XXX)*, Oxford: Clarendon, 2001. = Dimant 2001.

² Brooke, George J.: „Parabiblical Prophetic Narratives”, In: Lawrence H. Schiffman and James C. VanderKam (szerk.), *EDSS*, 2 vols. New York: Oxford University Press, 2000, 1. 271–301.

³ Brady, Monica: „Biblical Interpretation in the „Pseudo-Ezekiel” Fragments (4Q383-391) from Cave Four”, In: Matthias Henze (szerk.): *Biblical Interpretation at Qumran Studies in the Dead Sea Scrolls and Related Literature*. Grand Rapids: Eerdmans, 2005, 88–109.

⁴ Berner, Christoph: *Jahre, Jahrwochen und Jubiläen: Heptadische Geschichtskonzeptionen im Antiken Judentum*, Berlin - New York: Walter de Gruyter, 2006.

⁵ Werman, Cana: „Epochs and End-Time: The 490-Year Scheme in Second Temple Literature.” *DSD* 13 (2006): 2, 229–255.

⁶ Eshel, Hanan: „4Q390, the 490-Year Prophecy, and the Calendrical History of the Second Temple Period”, In: Boccaccini, Gabriele (szerk.): *Enoch and Qumran Origins: New Light on a Forgotten Connection*. Grand Rapids: Eerdmans, 2005, 102–110.

⁷ Henze, Matthias: *Jewish Apocalypticism in Late First Century Israel. Reading Second Baruch in Context*. Tübingen, 2011; Henze, Matthias: „4QApocryphon of Jeremiah C and 4QPseudo-Ezekiel: Two „Historical” Apocalypses.” In: De Troyer, Kristin, Lange, Armin, Schulte, L. L., (szerk.), *Prophecy after the Prophets? The Contribution of the Dead Sea Scrolls to the Understanding of Biblical and Extra-Biblical Prophecy*. Leuven: Peeters, 2009, 25–41.

⁸ Doering, Lutz: „Jeremiah and the „Diaspora Letters”, In *Ancient Judaism: Epistolary Communication with the Golah as Medium for Dealing with Present*”, In: K. De Troyer - A.

Davis⁹ legutóbb megjelent tanulmányainak köszönhetően – a mai napig a tudományos érdeklődés homlokterében állnak.¹⁰ Ugyanakkor, fontos rámutatni, hogy e szövegekben a prófécia és történelemszemlélet kevésbé feltárt kutatási területek.

II. A követett módszertan, a dolgozat felépítése

A disszertációban először a Jeremiás-hagyomány lehetséges szentírási hátterét vizsgálom. Ennek során egyrészt Jeremiás könyvének prófétákról alkotott többrétű elképzeléseit foglalom össze, amelyek a deuteronomiumi és a későbbi írnoki redakciók lenyomatait őrzik (II.1.1.). Másrészt, Jeremiás könyvének két féle szövegvariánsát mutatom be a qumráni töredékek (4QJer a-d), a Septuaginta és a Textus Masoreticus alapján, főként Emanuel Tov eredményeire támaszkodva (II.1.2.). A szövegvariánsok azt bizonyítják, hogy Jeremiás könyvének szövege még nem kristályosodott ki teljesen a Kr.e. 2-1. századra. Ez amiatt fontos, mivel e korszakban született meg a qumráni Jeremiás apokrifon.

Lange (szerk.): *Reading the Present in the Qumran Library*. Atlanta: SBL, 43–72. Doering, Lutz, "Jeremia in Babylonien und Ägypten: Mündliche und schriftliche Toraparänese für Exil und Diaspora nach 4QApocryphon of Jeremiah C", In: Kraus, W., Niebuhr, K-W., Doering, L. (szerk.): *Frühjudentum und Neues Testament im Horizont Biblischer Theologie. Mit einem Anhang zum Corpus Judaeo-Hellenisticum Novi Testamenti*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003, 50–79.

⁹ Davis, Kipp, „Prophets of Exile: 4QApocryphon of Jeremiah C, Apocryphal Baruch, and the Efficacy of the Second Temple” In: *Journal for the Study of Judaism* 44/1 (2013), 1–33.

Davis, C. J. Patrick, „Torah-Performance and History in the Golah: Rewritten Bible of “Representational” Authority in the Apocryphon of Jeremiah C”, In: Flint, Peter W., Duhaime, Jean, Baek, Kyung S. (szerk.), *Celebrating the Dead Sea Scrolls: A Canadian Collection*, Atlanta: SBL, 2011, 467–495.

¹⁰ Lásd ehhez a legutóbb 2 Bárukka kapcsolatban megjelent konferencia kötetet, amelyben a disszertáció szerzőjének releváns publikációja is szerepel: Matthias – Boccaccini, Gabrielle (szerk.): *Fourth Ezra and Second Baruch: Reconstruction After the Fall*, ed. with the collaboration of Jason M. Zurawski. Leiden –New York: E. J. Brill, 2013

A Jeremiás apokrifonnal kapcsolatos kutatástörténeti összefoglalás a szövegtörödékek csoportosítása körüli bonyodalmak könnyebb megértésében segít (II.2.2.). A Jeremiás apokrifon több évtizedes kutatása és kiadása elválaszthatatlanul összeforrott előbb John Strugnell, később Devorah Dimant nevével, aki az összes töredéket 2001-ben a DJD XXX. kötetében publikálta.¹¹ Dimant a kéziratmásolatok közti szövegbeli átfedések alapján, valamint stiláris és tematikus szempontok szerint válogatja szét a töredékeket és erre alapozva egy Ezékiel nevében, valamint egy Jeremiási nevében fogalmazott művet rekonstruál, továbbá a 2001-es kiadásban a töredékek sorrendjét egy az egyiptomi kivonulástól egészen egy eszkathologikus korig terjedő történelmi látomás részeként határozza meg. A töredékek részletes kézírattani (II.2.1.) és tartalmi ismertetése (II.2.3.) után a töredékes mű rekonstrukciójának problémáit paleográfiai és irodalomkritikai szempontok szerint taglalom (II.2.4.). A kéziratok vizsgálatában a DJD XXX-ban található leírásokat és a töredékek ott közölt fotóit veszem alapul, emellett rendelkezésre állnak a töredékek online elérhető digitális felvételei is.¹² A Dimant-féle rekonstrukció általam vizsgált főbb problémái a következők: 1. a paleográfaiailag összetartozó töredékek két műre történő szétválasztása¹³ (főként: 4Q385, 4Q390), 2. a mű narratív keretének Dimant által javasolt kevésbé valószínű elképzelése, 3. a 4Q390-es töredék rekonstrukción belüli ellentmondásos elhelyezése, 4. végül a mű műfajának apokalipszisként való helytelen meghatározása. A kritikáktól függetlenül Dimant rekonstrukciójával főbb vonalaiban egyetértek.

¹¹ Dimant 2001. (lásd fenn, 1. l.j.)

¹² A kéziratok nagyfelbontású digitális felvételei újabban elérhetők a Leon Levy Dead Sea Scrolls Digital Library honlapján: <http://www.deadseascrolls.org.il/>

¹³ Lásd: Tigchelaar, Eibert: „Classifications of the Collection of Dead Sea Scrolls and the Case of Apocryphon of Jeremiah C”, In: *JSJ* 43 (2012): 4-5, 519-550.

A következőkben Jeremiás apokrifon műfaji vizsgálata a korabeli Jeremiás-hagyomány és próféciaértelmezés pontosabb megértését teszi lehetővé. A mű műfajának meghatározásához az apokalipszis és az újraírt szentírási szövegek jellemzőit foglalom össze, amelyek a Második szentély korának legjellemzőbb nem szentírási kinyilatkoztatásformái és irodalmi műfajai (II.2.5.). Ezután a szakirodalomban eddig apokrifonnal kapcsolatosan megjelent kifejezéseket – a pseudo-prófécia, újraírt Biblia, újraírt Próféták; parabiblikus szöveg, kinyilatkoztató exegézis elnevezéseket - veszem sorra (II.2.6.). Ezek nagyrészt a szentírási kánonok anakronisztikus szemléletét tükrözik. A leghasznosabbnak a „parabiblikus” elnevezést tartom, amelynek túl általános és számos qumráni szöveg műfaji besorolásához megalkotott fogalma a qumráni Jeremiás apokrifon esetében további pontosításra szorul. A műfaji elemzés során a Jeremiás-hagyomány és a próféciák újraértelmezésének két fontos megnyilvánulását fedezem fel a műben: 1. a szentírási allúziók szövegbeli alkalmazását (főként 4Q387 2), és 2. a narratív prófétai részek újraírásait (4Q385 18 I-II, 4Q383 1, 4Q389 1). Az allúziókat - a rendelkezésre álló szövegtörödékek nagyobb terjedelme miatt – főként a 4Q387 2-es töredékben vizsgálom (II.2.7.). A qumráni szövegekben található allúziók kritériumainak meghatározásában Hughes és Lange-Weigold kutatópáros 2006 és 2013 között megjelent tanulmányai¹⁴ segítenek, tehát az allúzió feltétele két ritka, vagy három általánosabb kifejezés bármely párhuzama egy szentírási szöveggel (Lange-Weigold),¹⁵ és/vagy a két

¹⁴ Hughes, J.A.: *Scriptural Allusions and Exegesis in the Hodayot*. Leiden, Brill, 2006. 41-54; Armin Lange, Matthias Weigold (szerk.): *Biblical Quotations and Allusions in Second Temple Jewish Literature*. Göttingen; Oakville, CT: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011. 19-48; Lange, Armin: „The Text of Jeremiah in the War Scroll from Qumran”, In: Nóra Dávid, Armin Lange, Kristin De Troyer and Shani Tzoref (szerk.), *The Hebrew Bible in Light of the Dead Sea Scrolls*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 2012, 95-116, 99-103.

¹⁵ Vö. Lange-Weigold: *Biblical Quotations*, 2011: 25.

szövegben használt igék közti hasonlóság (Hughes).¹⁶ Devorah Dimant az allúziókat a bibliai stílus kellékeinek tartja, s azoknak nem tulajdonít exegetikai jelentőséget.¹⁷ Ezzel szemben én komoly interpretatív célzatot látok a szentírási allúziók folyamatos és tudatos alkalmazásában. Ezeket a szerző főként a deuteronomiumi átok és a meghosszabbodott fogság gondolatának jegyében válogatja össze. A fogság a Babilonból történt visszatérés után szimbolikus értelemben használt fogalom az ókori Júdeában élők számára. A meghosszabbodott fogság szimbolikus gondolata jelenik meg a szentírási allúziókat alkalmazó ex eventu próféciákban (4Q387 2 I, 1) és a Jeremiás-narratíva újraírásaiban is (4Q385 18, I-II).

A Jeremiás apokrifon narratív keretét jelentő töredékek egy rövid kétszer tíz soros Jeremiás portrét és narratívát tartalmaznak, amelyek úgy szerepelnek, mint a Jeruzsálem pusztulását követő események (4Q385a 18, I-II; 4Q389 1; 4Q383 1). Ezek a sorok a Jeremiás 40-44 és 52, továbbá a Bárúk 1:1-5 szentírási fejezeteinek újraírásai, még akkor is, ha azok a szentírási részeknél rövidebbek. A 4Q385 18-as töredék tanulmányozása által a korai-zsidó elbeszélő motívumok és a külső források összevetése válik lehetővé Jeremiás próféta alakjával kapcsolatosan (II.2.8.), különös tekintettel Jeremiás LXX és MT szerinti változatára, továbbá a deutero-kanonikus, ószövetségi apokrif és későbbi rabbinikus helyekre (pl. 2Mak. 2: 1-8., 2 Bár. 6 és PR 26). Az újraírás során Jeruzsálem pusztulása után helyben maradt lakosok szentírási dilemmáját (vö. Jer. 42:4) értelmezik újra a qumráni szövegben (4Q385a 18 II). Ez a jelenet már nem Júdeában, hanem az egyiptomi Tahpanhészben játszódik, ott kérik a júdeai menekültek Jeremiást, hogy imádkozzon értük, de a próféta hallgat. Ebben Egyiptom a fogság

¹⁶ Vö. Hughes: *Scriptural Allusions*, 2006: 52-54.

¹⁷ Dimant 2001: 100.

szimbolikus helye, Jeremiás hallgatása a korabeli hellénisztikus kultúra kritikáját jelképezi.

A korabeli történelemszemléletet részletes elemzése lehetséges és szükséges a 4Q390-es töredékben (II.2.8-II.2.10), mivel az egy kétszer tizenegy soros ép szöveget tartalmaz, továbbá abban egy speciális heptadikus időszemléletet találunk, valamint azt a kutatók egy része önálló műnek tekintti.¹⁸ A kézirat paleográfiai alapon valóban későbbre datálható (Kr.e. 30-20), mint a többi töredék (Kr. e. 50–25),¹⁹ mégis számos ponton ideológiai és kifejezésbeli hasonlóságokat mutat az apokrifon többi részével. Dimant rekonstrukciós javaslata szerint a műben a 4Q390 két töredékét külön-külön, a Második Szentély korának más-más elbeszélő részében kell elhelyezni. Ennek ellentmondásait illetően Cristoph Bernerrel értek egyet, ugyanakkor vele ellentétben úgy látom, hogy a szövegben az egymást követő korszakok heptadikus kronológiáját lehet kimutatni.

A disszertáció másik központi témája a Második Szentély korában, főként annak utolsó századaiban megjelenő Bárúk-hagyomány. Bárúk szentírási hagyományának hátterében az írnokok társadalmi státuszának megerősödését feltételezhetjük (III.2.). Bárúk könyveinek irodalmi előzménye a szentírási Jeremiás könyvből „csak” írnokként ismert Bárúk ben Nérija alakja (Jer. 32, 36, 43, 45, 51). A hagyományok forrásait és a két irodalmi alak korai összekapcsolódását tehát a szentírási szövegben, Jeremiás könyvének héber (MT) és görög (LXX) hagyománya szerint vizsgálom. (III. 1.). Az utóbbinak fontos részét képezi Bárúk első könyve.

¹⁸ Lásd: Werman: *Epochs and End-Time*, 2006: 229–255; Berner: *Jahre, Jahrwochen und Jubiläen*, 2006: 398–400.

¹⁹ Vö. Dimant 2001: 8–9 és 92–94.

A korabeli Báruk-hagyományok legfontosabb irodalmi megnyilvánulásának a 2Báruk szövegét látom, amely „kézikönyvként” is szolgálhat a vizsgált korszak végének prófécia-értelmezéséhez. Báruk alakjának szentírási háttere kevésbé kidolgozott, így alakját a szerzők könnyebben kapcsolják össze a korszak másik fontos kinyilatkoztatás-formájával, az apokalipszissel (vö. még 3 Báruk). Ugyanakkor, a vizsgált korszakban megmarad a szentírási és nem szentírási Jeremiás-hagyománnyal való direkt kapcsolata. A prófétai versek idézése, allúziója és újraértelmezése 2Bárukban olyan kérdéskör, amely a kutatásban eddig alig feltárt terület, egy pár példát kivéve (lásd pl.: Jer. 1:18 a 2Bár. 2:1-3-ban; Iz. 49:16 a 2Bár.4:2-ben). Széles körben elterjedt kutatói álláspont, hogy a 2Báruk szerzője a bibliai stílust és nyelvezetet abból a célból használja, hogy mímelje a szentírási próféciaikat. Ezzel szemben én azt állítom, hogy 2Bárukban (2Bar. 36:1-43:3) tudatosan kiválasztott szentírási versek és fejezetek újraírásai és újraértelmezései szerepelnek, legfőképpen Jeremiástól, Ezékieltől és Dánieltől. Báruk látnoki megszemélyesítését a négy birodalomról szóló apokalipszisben és egy másik történelmi korszakokról szóló látomásban találjuk, mely utóbbiban Remiél is megjelenik, mint angelus interpres. Külön fejezetben (III.3.2.2.1.) foglalkozom a 2Báruk-ban található „Erdőről, szőlőtőkéről és forrásról szóló látomással” és az abban található prófétai megszemélyesítéssel, valamint a szentírási próféciaik abban található újraértelmezéseivel. Ezra negyedik könyvének párhuzama, vagy hatása több esetben megjelenik 2 Bárukban, de főként itt mutatható ki direkt módon (4Ezra 11:1-12:7). A második és egyben utolsó látomás (53, 55-76) a történelem sötét és fényes vizekkel szimbolizált korszakairól szól (lásd: III.3.2.2.2.). A fényes vizek korszakaiban a kulturális emlékezet egy-egy olyan pozitív alakja jelenik meg, mint Mózes, Dávid és Salamon, Hizkija,

Jósija, akiket mind a törvény közvetítésével, vagy annak betartásával jellemeznek. Ez az elképzelés 2 Bárukban a Szentírás deuteronomiumi történetírásának örökségén alapszik. Ebből kiindulva igazolom, hogy ez a látomás nem állítható párhuzamba a *Hetek apokalipszisével* (1Hen. 93:4-10; vö. 91:11-17), ahogy azt korábban Kolenkow, később Henze²⁰ javasolja, mivel a 1Henok nélküli a deuteronomiumi történetírás szemléletét. Nem tagadható, hogy a 2 Bárukban említett látomásában a „kinyilatkoztatott ismeretek listája”²¹ rész az 1Henokban található ilyen listával mutat egyértelmű párhuzamot (1Hen. 41: 1-7; 60:14-22), ám ennek a háttérben 2Bárú 4 Ezrától való függése is állhat.

A dolgozat későbbi fejezeteiben 2Bárúknak a Második Szentély korabeli mózesi diskurzussal kapcsolatos részeit tárgyalom (III.3.2.3.; III.3.2.4.). Bárú mózesi karakterológiája a népnek szóló deuteronomiumi tanításokban, Bárú végső távozását ecsetelő narratívában (2Bár. 31:1-34:1; 44:1-47:2; 77:18-26), továbbá a művet lezáró testamentumszerű levélben (2Bár. 78-87; 84:1-7) elemezhető. Az apokaliptikus részekon kívül, 2 Bárúknak a kinyilatkoztatás - a bibliai jeremiási hagyománnyal és a mózesi diskurzussal összhangban - egy folytonos az Isten és Bárú közötti direkt párbeszéd formájában történik.²²

A „prófécia korának vége” kérdéskörrel főként 2 Bárú kapcsán foglalkozunk (2Bár 77:13-16; 85:1, 3), habár annak eszméje egy komplex

²⁰ Anitra Kolenkow Cross Bingham: An Introduction to II Baruch 53, 56-74: Structure and Substance, unpublished Ph.D. diss., Harvard University, 1971.; Lásd Murphy, F. J.: The Structure and Meaning of Second Baruch. Atlanta, 1985. 108-114; és Henze, Matthias: Jewish Apocalypticism in Late First Century Israel. Reading Second Baruch in Context. Tübingen, 2011. 274-275.

²¹ Stone, Michael E.: „List of Revealed Things in the Apocalyptic Literature”, In: Cross, F. M., Lemke, W., Miller, P.D. (szerk.): *Magnalia Dei: The Mighty Acts of God: Essays on the Bible and Archeology in Memory of G. Ernest Wright*. Garden City, New York: Doubleday, 1976. 414-452.

²² Lásd: 2Bár. 1:1-9:1; 13:1-20; 20:6; 22:1-30:5; 48:26-52:7.

Második Szentély korabeli jelenség, továbbá annak hatása kimutatható az ószövetségi apokrifekben és a korai rabbinikus szövegekben is (II.3.2.5.). Ezzel kapcsolatban azt igyekszem bizonyítani, hogy 2Báruk legközelebbi textuális és eszmei párhuzamát Azarja imája (LXX Dán. 3:38) és a 4Ezra 12:41-42 jelenti. A dolgozat utolsó fejeztében a Báruk-hagyomány korakeresztény és korai rabbinikus recepciójával foglalkozom. Ennek áttekintése Báruk prófétai eszméjének eltérő - keresztény és rabbinikus – értelmezései miatt fontos (III.4.).

III. Fontosabb új eredmények

A szentírási háttérrel kapcsolatos konklúzióim: 1. A későbbi qumráni Jeremiás apokrifonban, valamint 2 Bárukban is Jeremiás szentírási alakjához köthető direkt és dialógusos kinyilatkoztatás eszméje és a deuteronomiumi szemlélet is kimutatható. 2. A Jeremiás apokrifon szóhasználatában Jeremiás MT szerinti változata jelenik meg (pl. hosszabb tulajdonnevek alkalmazása), a mű narratív részében pedig a Jeremiás- és Báruk hagyomány LXX-ban fennmaradt motívumai körvonalazódnak.

A műfaji megfigyelésekre, az irodalmi párhuzamokra és a feltételezett paleográfiai jegyekre alapozva, Devorah Dimant hipotézisével szemben,²³ új és alternatív sorrendet javasolok a töredékek elrendezésében. Eszerint egyfelől, a 4Q383 1-es és 4Q385a 18-as töredékeket a kézirattekercs bevezető részére kellene elhelyezni, másfelől, a 4Q389 1 töredék az Apokrifon befejező részébe illik. Ezt a sorrendet támasztja alá, ha a narratív

²³ Lásd: Dimant 2001: 100. Dimant szerint a 4Q389 1 és az abban szereplő Jeremiás által Babilonba küldött levél lehetett a mű bevezetője, feltételezése szerint a levél útján érkezik a kinyilatkoztatás a diaszpóra számára.

keretet a Jeremiás 40-44 és 52. fejezetek, továbbá a Bárúk 1:1-5 szentírási részek újraírásaiként értelmezzük.

Az apokrifon elbeszélésbeli kinyilatkoztatásformája - Dimant és Henze állításai ellenére - nem az apokalipszis,²⁴ hanem a direkt módon történő klasszikus prófétai kinyilatkoztatás. Erre utal az általam a mű elejére helyezett töredékben a „Jeremiás az Úr színe elől érkezik” (4Q385a 18 I, 2) mondat. A kinyilatkoztatás módja a rekonstrukció mellett szóló további érv.

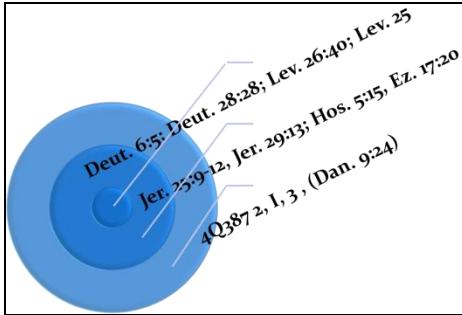
A Jeremiás apokrifon legjellemzőbb műfaji megnyilvánulása a szentírási allúziók szövegbeli interpretatív célú alkalmazása. Erre a kinyilatkoztató technikára, amelyet a szerző alkalmaz, az „allúziós exegézis” elnevezést javaslom. Ezt főként a 4Q387 2 –es leghosszabb töredék elemzésével igazolom.²⁵ A Kr.e. 2-1. századi szerzőt az a kérdés foglalkoztathatta, hogy az *expressis verbis* kinyilatkoztatott jeremiási prófécia - a hetvenéves fogságról (Jer. 25: 11) és a teljes szívből könyörgők meghallgattatásáról (Jer. 29:13) - miért nem következett be. A szerzők Jeremiást úgy értelmezik újra, hogy szentírási Prófétákat egy közös kinyilatkoztatásnak tekintik,²⁶ amelyből a beteljesedni vélt próféciaikat egy-egy téma szerint válogatják össze. „Jeremiásként” értelmezett próféciaik: a deuteronomiumi jövendölések, az azokon alapuló jeremiási próféciaik, az azokkal párhuzamos jelentést hordozó további prófétai versek Ozeásnál és

²⁴ Sem a „láttam”, és „látomás” kifejezések, sem angelus interpres nincs jelen a szövegben. Az apokalipszis műfaji definíciójához lásd: Collins, J.J., „Introduction: Towards the Morphology of a Genre”, In: Collins, J.J., (szerk.), *Apocalypse: The Morphology of a Genre* (Semeia 14), Missoula: Scholar Press, 1979, 1-20.

²⁵ Ennek tipikus sorai: „*És legyetek elszántak az én szolgálatomra teljes szívetekből és teljes elmétekből (Deut. 6:5; vö. Deut. 10:12; 11:13). Kere[s]nek en[ge]m üldöztetésük idején (Hósea 5:15), de én nem keresem őket (vö. Jer. 29:13), törvényszegéseik miatt, [am]elyeket elkövettek ellenem (Lev. 26:40), addig, míg le nem telik a tíz jubileumi év.*” (4Q387 2, I: 1-3).

²⁶ Ez a szemlélet harmóniában van a qumráni Habakkuk peser szerzőjének gondolatával, hogy a helyes interpretációnak ismerete a „Próféták összes szavára” (1QpHab 2:8-10; 7:4-5), mint kollektív kinyilatkoztatásra vonatkozik.

Ezékielnél, végül mindezek későbbi újraértelmezései (lásd: Deut. 6:5; Deut. 28:28; Lev. 25; Lev. 26:40; Oz. 5:15; Jer. 25: 11, Jer. 29:13; Ez. 17:20; 39: 23-24; vö. 4Q387 2 I, 3; Dán. 9:7, 12, 24). Ezek hierarchikus viszonya koncentrikus körökként képzelhető el.

A szentírási allúziók fontos szerepe a szóbeliség-írásbeliség határán álló ókori keleti kultúrák kontextusában értelmezhető, amelyben a memorizált szövegek allúziók és idézetek segítségével való felidézése sokkal könnyebb volt.²⁷ Az allúziós műfaj speciális, tematikus szerepét magyarázhatja, hogy Jeremiáshoz, Ezékielhez és Dánielhez nincsenek ún. qumráni peserek, hanem a nevükben újraírt szövegek ismertek (qumráni Pszeudo-Ezékiel, Pszeudo-Dániel).

A 4Q390-es töredék részletes elemzése során – Dimant (2001) és Berner (2006) álláspontjával szemben - azt bizonyítom, hogy a 4Q390-ben, akárcsak Dánielnél, a jeremiási 70 éves fogságról szóló próféciát úgy értelmezik újra, hogy az évhetek és jubileumok (49 éves korszak) hosszabb-rövidebb periódusai a 490 éves meghosszabbodott fogság korszakait alkossák. Álláspontom szerint az egymást követő periódusok megfeleltethetők valós történelmi korszakoknak (Kr.e. 586-96):

²⁷ Lásd: Carr, David M.: *Writing on the Tablet of the Heart: Origins of Scripture and Literature*. New York/Oxford: Oxford University Press, 2005

→ Az első hetvenéves korszak: Kr.e. 586-516.

→ A hetedik jubileum: Kr.e. 222-173.

→ Egy évhét: Kr.e. 173-166.

→ Az utolsó hetvenéves korszak: Kr.e. 166-96.

A 4Q390-et az apokrifon egy későbbi szövegvariánsának tekintem és annak jeremiási hátterét éppen a 70 év szerinti szemlélete alapján látom igazoltnak.

A korabeli szerzők a Jeremiás nevében folytatott irodalmi tevékenységet a szentírási prófétai kinyilatkoztatás folytatásaként értelmezték, így céljuk nem a próféciahamisítás volt, hanem a megváltozott történelmi körülmények szentírási próféciaik alapján történő értelmezése. Ebben fontos szerepet kap a deuteronomiumi átok beteljesedésének, a meghosszabbodott fogságnak és a heptadikus időszemléletnek Jeremiás hagyományában való szerves továbbélése (Jer. 25:8-14, 29:4-14, Dán. 9:24; 4Q387 2 I,3; 4Q390).

A Jeremiás-hagyomány qumráni tekintélyét igazolja a Jeremiás apokrifon Qumránban talált hat kézirata és Báruk irodalmi hagyományának teljes hiánya. A Jeremiás-hagyomány elterjedését a korai zsidó irodalomban a LXX és az apokrif irodalom szövegei igazolják (Jeremiás levele, a 2 Mak. 2 és 15, a Paralipomena Jeremiu). Kiténik, hogy Jeremiás a fogság előtti és utáni hagyományok folytonosságának, de általában véve is a kultusz átmentésének szimbóluma a fogság utáni zsidóság kulturális emlékezetében.

Jeremiás könyvének szerzője Báruknak nagyobb tekintélyt tulajdonít a LXX-ban, mint az MT-ben. Mégis, a Báruk-hagyomány folytonossága nehezen kimutatható a jeremiási részek és Báruk második könyve (2Báruk) között. Meglátásom szerint, a Kr.e. 2-1. század a szentírási és nem-szentírási Jeremiás- és Báruk hagyományok elkülönülésének időszaka. Ezt igazolja a qumráni Jeremiás apokrifon 4Q389 1-es töredéke és Báruk első könyvének eleje (1:1-15). Ezek hasonló, de nem azonos tartalmú szövegek. Mindkettő

egy a Szúr/Szúd folyó partján, Babilonban játszódió diaszpóra-jelenetet tartalmaz egy levél közösségi felolvasásáról, de míg az előbbiben Jeremiás küld levelet Egyiptomból Babilonba, addig az utóbbiban Báruk írja meg és olvassa fel a Jeruzsálemi közösségnek szánt levelet. Az eredetileg közös hagyományon osztozó szerzők, egymástól függetlenül törekednek saját irodalmi tekintélyüknek érvényt szerezni.

A Második Szentély korának fontos eszmetörténeti jelensége az ún. „mózesi diskurzus”,²⁸ amely a fogság utáni szövegekben a prófétai személyek és kinyilatkoztatást közvetítő irodalmi alakok mózesi megszemélyesítésében és a kapcsolódó deuteronomiumi tanítás együttes alkalmazásában nyilvánul meg. Ez az eszme egyaránt fontos Jeremiás és Báruk irodalmi alakjával kapcsolatban, ahogy arra Jeremiás apokrifon releváns részeinél, továbbá a 2Makkabeusokban (2Mak.2:1-15), és 2Bárukban (Lásd: II.2.8; III. 3.2.3.) rámutatok.

A két hagyomány elkülönülésének fontos mérföldköve Báruk második könyve, amely egyben a korszak prófécia-eszméjének egyik legkomplexebb forrása. A 2Bárukra összpontosítva, azt a következtetést vonom le, hogy a Második Szentély irodalmának különböző prófétai attribútumai egyesülnek Báruk irodalmi alakjában. Úgy jelenítik meg, mint szentírási prófétát (Mózes, Jeremiás és Ezékiel), közösségi vezetőt és a Tóra autentikus értelmezőjét (Mózes, Jeremiás és Ezra), és eszkatologikus látókok (Ezékiel és Dániel). Következésképpen, Báruk eltérő prófétai „hangjain” keresztül a kinyilatkoztatás különböző formáit alkalmazzák (isten dialógus, apokalipszis, levél és testamentum). Mindegyik azt a célt szolgálja, hogy a szerző eszméit és üzenetét megfogalmazza a „történelem” szerepéről

²⁸ Lásd: Najman, Hindy, *Seconding Sinai: The Development of Mosaic Discourse in Second Temple Judaism*, Leiden: Brill, 2003.

és a prófécia aktuális értelméről a Második Szentély korának végén. 2Bárukban részletesen igazolom azon jeremiási, ezékieli és dánieli újraértelmezéseket, amelyek a kutatásban eddig nem kaptak figyelmet.²⁹ E prófétai újraírások a korabeli kinyilatkoztatás szintén fontos eszközei. Ugyanakkor, 2Báruk egész szövege kevésbé jellemezhető szentírási allúziókkal, mint a qumráni Jeremiás apokrifon. A szöveg eszmei heterogeneitása és komplexitása a judaizmus történetének egy kevésbé dokumentált „pillanatképét” őrizte meg, amelyen a korai kereszténység és a proto-rabbinikus zsidóság szétválás előtti állapotát látjuk. A korábbi közös örökség része volt a korai keresztények által továbbhagyományozott Báruk-irodalom (1Bár.,2Bár.,3Bár.,4Bár.), és a prófétaság eszméjének felértékelődése. A Báruk próféta kapcsán rabbinikus irodalomban szereplő rövid aggádikus utalásokat pedig a korábbi Báruk-hagyományok lenyomataként értelmezem,³⁰ ám a prófétaság eszméjének e rabbinikus szövegekben megfigyelhető marginalizálódása miatt azoknak már egészen más jelentést tulajdoníthatunk.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

Tanulmányok:

Prophesized History of the Postexilic Period and Polemics against Priests in 4Q390 from Qumran: Levite Authorship behind the Fragments. In: Dobos, Károly Dániel – Kőszeghy, Miklós (szerk.), *With Wisdom as a Robe: Qumran and Other Jewish Studies in Honour of Ida Fröhlich* (Hebrew Bible Monographs 121). Sheffield: Sheffield Phoenix, 2009, 310-328.

²⁹Lásd: 2Bár. 36:1-43:3; vö. Jer. 8:23a, Ez. 17:1-10, Ez. 31, Ez. 47, Dán. 4:10-11,20, Dán 7.

³⁰SzOR 20:48–52, Szifré Bámidbár /Be-ha'aloteha 78/; b. T. Meg. 14b-15a; b. T. Meg. 16b, Sir. Rab. 5:5.

Bárúk mint próféta: Egy hagyomány recepciója a korai zsidó és keresztény, valamint a rabbinikus gondolkodásban. In: Dobos Károly Dániel – Fodor György (szerk.): „Vízió és valóság” címmel tartott zsidó-keresztény konferencia előadásai (Studia Theologica Budapestinensia 35.). Budapest, Új Ember- Márton Áron Kiadó: 2012, 129-146.

A qumráni Jeremiás apokrifon – avagy adalékok Jeremiás próféta szerepéhez a korai zsidó irodalomban. In: Koltai Kornélia (szerk.): „A szívnek van két rekesze”. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére 90. születésnapja alkalmából (Studia Hebraica Hungarica 2, MTA Judaisztikai Kutatócsoport ÉRTESÍTŐ 19). L'Harmattan - Magyar Hebraisztikai Társaság, 2012, 189-208.

Baruch as a Prophet in 2 Baruch. in Henze. In: Matthias – Boccaccini, Gabrielle (szerk.): *Fourth Ezra and Second Baruch: Reconstruction After the Fall*, ed. with the collaboration of Jason M. Zurawski (JSJSup164). Leiden – New York: E. J. Brill, 2013, 195-217.

The Sources of Authority in Second Baruch. In: Xeravits, Géza G. - Nicklas, Tobias - Kalimi, Isaac (szerk.): *Scriptural Authority in Early Judaism and Ancient Christianity* (DCLS 16). Berlin – Boston: De Gruyter, 2013, 225-250.

Apocryphon of Jeremiah C from Qumran: Rewritten Prophetic Text or Something Else? In: Zsengellér, József (szerk.): *Rewritten Bible after Fifty Years: Texts, Terms, or Technics?* (JSJSup 166). Leiden: E. J. Brill, 2014. 237-253.

Konferencián, szimpóziumon elhangzott előadások:

Prófécia és történelemszemlélet Bárúk szír apokalipszisében. „Ószövetségi témák az apokrif és pseudepigráfikus irodalomban” című szimpózium, PPKE BTK, 2007. november 22.

A szentély pusztulásának emlékezete Bárúk szír apokalipszisében és más apokrifekben. Kulturális Emlékezet az ószövetségi apokrifekben és pseudepigráfokban, MTA Magyar Tudomány Ünnepe, OTKA szimpózium, PPKE BTK, 2008. november 13.

Kultusz-ellenes polémia és történeti korszakolás egy qumráni iratban (4Q390). „Fikció és propaganda az ókorban”, 8. Magyar Ókortudományi Konferencia, Szeged, 2008. május 22–25.

Prophesized History of the Postexilic Period and Polemics against Priests in 4Q390 from Qumran: Levite Authorship behind the Fragments? Second Enoch Graduate Seminar, Princeton University, NJ, USA, 2008. június 16-18.

The Authority of 2 Baruch. „The Concept of Authority in Early Judaism and Christianity” című nemzetközi konferencia, Sapientia Hittudományi Főiskola, Budapest, 2010, május 18-21.

‘Epochs and Symbols in 2 Baruch’ - Third Enoch Graduate Seminar, PPKE BTK, Piliscsaba, 2010. Július 19-24.

‘Fogság utáni történeti korszakolás egy qumráni kéziratban (4Q390)’ - A Magyar Ókortudományi Társaság felolvasó ülése, 2011. április 15.

Baruch as a Prophet in Second Baruch - Sixth Enoch Seminar: Second Baruch and Fourth Ezra: Jewish Apocalypticism in Late First Century Israel, Milánó, 2011. Június 26-30.

Apocryphon Jeremiah C from Qumran: Rewritten Scriptural Text or Something Else? - „Rewritten Bible after 50 years: Texts, Terms, or Techniques?” című nemzetközi konferencia az „újrírt Biblia” jelenségéről, KRE, HTK, Budapest, 2011, Július 10-13.(angolul)

‘Prophecies of Baruch in 2 Baruch: Individual Authorship and Collective Tradition behind the Text’ - European Association of Biblical Studies, Thessaloniki, 2011. augusztus 8-11.

The Place and Status of the Apocryphon of Jeremiah in the Qumran Library. „Libraries and Cultural Memory” című nemzetközi konferencia, Budapest, PPKE BTK-HTK, Budapest, 2012. október 17-18.

Jeremiah in the Deuterocanonical Literature. „Aspects of Deuterocanonical and Cognate Literature” című nemzetközi konferencia, Sapientia Hittudományi Főiskola és KRE HTK, Budapest, 2013, június 4-6. (angolul)